

La Catalogna in Europa, l'Europa in Catalogna. Transiti, passaggi, traduzioni
Associazione italiana di studi catalani
Atti del IX Congresso internazionale (Venezia, 14-16 febbraio 2008)
Edizione in linea – ISBN 978-88-7893-009-4
<http://www.filmod.unina.it/aisc/attive/>
Data di pubblicazione di questa comunicazione: 16 dicembre 2009
<http://www.filmod.unina.it/aisc/attive/Cattini.pdf>

Giovanni C. Cattini

Un problema europeu: la decadència del sistema parlamentari i la reflexió de la intel·lectualitat italiana i catalana, al final del segle XIX

Els últims trenta anys del segle XIX són, a Europa, d'una riquesa i densitat extraordinària si l'entendem com un període que, conjuntament amb una pau relativa, es distingeix per la reflexió i l'elaboració d'unes idees que tindran una transcendència significativa. En la seva *Història d'Europa al segle XIX*, Benedetto Croce¹ qualificava el 1870 com a una cesura darrera de la qual s'havia canviat el mateix esperit públic europeu. Aquest havia de fer els comptes amb un nou escenari i equilibri internacional, fruit de la nova entitat dominadora dins el vell continent, Alemanya, i del canvi filosòfic que es donà amb l'afirmació d'un determinisme positivista com a explicació omniscient de la realitat. Aquesta tendència, com recordava Croce, desacreditava tant les 'idees' com els 'ideals' en nom d'aquest filosofisme naturista que, per la seva íntima essència, privava la llibertat de la seva llei espiritual i, amb això, desposseïa les persones del coneixement del sentit i del valor de la vida. Aquesta contradicció fou un dels elements cabdals de les reflexions del naixent sector intel·lectual que estava aglutinant i adquirint personalitat pròpia en quasi tota l'Europa del període. En la seva obra sobre la cultura europea del Vuit i Nou-cents, George Mosse² recollia aquesta interpretació del pensador italià afegint que fins i tots els més crítics amb la societat burgesa li donaven una continuïtat quasi il·limitada. L'afirmació d'aquesta nova societat contribuïa a difondre, a tot arreu, un sentiment d'orgull nacional i seguretat burgesa que es recolzaven sobre una explicació positivista i científica del món. Si la realitat s'identificava, aleshores, amb la matèria, la clau hegemònica d'interpretació de l'existència esdevingué una filosofia materialista, no sols per les classes dirigents sinó per les treballadores que en vinculaven llurs reivindicacions. D'altra banda, aquesta situació afavoria el desenvolupament de moviments intel·lectuals que s'hi rebel·lessin. Aleshores, com subratllava fa vint i cinc anys Zeev Sternhell a la seva obra sobre la dreta revolucionària francesa,³ s'incubaven i con-

*Aquest article entra en el marc del projecte HUM2005-06316/HIST, finançat per la DGIC (Dirección General de Investigación Científica y Técnica).

¹ B. Croce, *Història d'Europa al segle XIX*, Ariel, Barcelona 1996 (1e 1932).

² G. Mosse, *La cultura europea del siglo XX*, Ariel, Barcelona 1997, pp. 9 i seg.

³ Z. Sternhell, *La droite révolutionnaire. Les Origines française du fascisme 1885-1914*, Éditions de Seuil, Paris 1979 i Id., *Maurice Barrès et le nationalisme français*, Armand Colin, Paris 1972.

solidaven tot un ventall d'ideologies que sobreviuran en els temps per tornar amb el nou segle sota un altre signe i amb unes noves potencialitats. Dins d'aquest marc, l'àrea mediterrània presentà unes dinàmiques pròpies, en la consolidació del model d'Estat liberal, d'una notable significació, que deixaren una empenta i un ascendent profund a les reflexions i al marc d'acció dels respectius sectors intel·lectuals. Aquest sector emergí en aquestes darreres dècades del Vuit-cents amb un protagonisme fins aleshores desconegut.⁴ Aquestes noves elits culturals assumien un nou paper que es deslligava de l'anterior imatge d'un erudit lligat a la seva obra, i es caracteritzaren per la progressiva diferenciació social i per un creixent protagonisme públic i polític. Aviat els intel·lectuals es convertiren en els fidels intèrprets dels canvis socials, com a principals teoritzadors, impulsors, propagandistes o detractors del sistema. A més, foren els primers a percebre la modernitat com a deflagració i possible punt i a part de llurs societats i, per això, a tenir la consciència de trobar-se al mig d'una crisi decisiva i de portar la responsabilitat d'impedir-ho, evitar-ho o contribuir-hi. Els esdeveniments que havien marcat els contemporanis feien referència a episodis més o menys propers, però que havien afectat indubtablement a tota la població europea.

Com ha recordat sovint la historiografia, els anys que van de 1870 a 1914 han estat definits com l'«era dels imperis».⁵ L'acceleració en el procés de colonització, i en la repartició del planeta en clares esferes d'influència, responia als criteris dels beneficis de les nacions més desenvolupades. Aquesta tendència repercutí en la mateixa estructura estatal que esdevenia «nacional imperial», i que trobava el seu punt d'embranchada amb allò que els francesos li digueren l'*année terrible*. El 1871 fou, de fet, un any de cesura per la història europea: s'acabà una etapa de guerres i reivindicacions polítiques que havia durat dues dècades, i començà un període de «pau armada» al vell continent fins al 1914, mentre paral·lelament les tensions intraestats es projectaven cap a territoris llunyans per transformar-los en dominis propis. Aquesta època es caracteritza també per la relativa estabilitat dels diferents estats, amb la consolidació de les institucions liberals i una gradual evolució i democratització de les mateixes entitats nacionals. Tanmateix es vertebren les organitzacions obreres com els partits socialistes; el progrés científic i tècnic avançava i amb ell la formació de les grans concentracions industrials sota el domini del capital financer. La vida econòmica coneix moments de crisi econòmica general (1873-74; 1882-84; 1890-93) que colpejaren sobre tot l'agricultura. En aquest gran marc

⁴ Sobre els intel·lectuals, obres de referències clàssiques són les de C. Charle, *Naissance des «intellectuels»*, Éditions de Minuit 1990 o el seu brillant assaig comparatiu *Les intellectuels en Europe au XIXe siècle*, Éditions de Seuil, Paris 1996; L. Mangoni, *Una crisi di fine secolo*, Einaudi, Torino 1985; R. Pozzi, *Hyppolite Taine: scienze umane e politica nell'Ottocento*, Marsilio, Venezia 1993; J. Casassas i Ymbert, *L'Ateneu Barcelonès. Dels seus orígens als nostres dies*, Magrana, Barcelona 1986; Id., *Entre Escilla i Caribdis*, Magrana, Barcelona 1990; Id. (coord.), *Intel·lectuals i poder a Catalunya (1808-1975)*, Proa, Barcelona 1999.

⁵ Si esmentem les obres més citades, que podriem dir que troben el seu punt d'arrancada a l'estudi precursor d'Hobson, *Estudio del imperialismo*, Alianza, Madrid 1981 (1a 1902), sobresurten la d'en E. Hobsbawm, *La era del imperio (1875-1914)*, Crítica, Barcelona 1998 (1a 1987), la de D. Fieldhouse, *Economía e imperio*, Siglo XXI, Madrid 1990, entre altres.

general, l'any 1895 marca la frontera entre dos períodes i es delinea clarament la rivalitat entre els majors estats en la formació dels seus imperis amb la paral·lela afirmació del capitalisme monopolista. Tornant a l'any 1871, subratllem com Itàlia i Alemanya es presentaven a l'escenari internacional com a dos estats amplis i geogràficament cohesionats. El primer proclamava Roma capital gràcia a la derrota francesa, fruit de la *Blitzkrieg* d'Alemanya que, amb aquesta, s'hi assegurava no sols la unificació territorial sinó també l'ampliació amb l'Alsàcia i la Lorena. Per altra banda, el govern de París havia d'imposar una normalitat als seus ciutadans, commoguts pel fracàs de les seves armes, per l'ensurt de la revolució social representada per la Comuna i la consegüent repressió i, finalment, per la pèrdua de territori nacional. Aleshores, el sistema polític de la Tercera República nasqué amb el trauma de l'*année terrible* i es bolcava en fomentar l'esperit de concentració nacional i el revanchisme. La constitució de 1875 engegava un parlament de sufragi universal i un senat restringit i es caracteritzava pel tret fragmentari i inestable de la seva vida política (de 1875 a 1914 es registren 50 governs). Aquest escenari veia com a protagonistes una sèrie de clienteles dirigides per una oligarquia de notables i les amenaces de les forces monàrquiques i militars.⁶

Aleshores, també a l'estat espanyol s'estrenava un nou sistema polític que hom esperava que brindés un període d'estabilitat, després dels desequilibris del regnat d'Isabel II i, sobre tot, de la dramàtica experiència del Sexenni. La nova monarquia constitucional d'Alfons XII veia aprovar la seva constitució el 1876: era el fruit de l'hàbil joc de mediacions portat endavant per Cánovas del Castillo, qui aconseguirà, des de 1881 amb la pujada al govern dels liberals de Sagasta, implantar un sistema d'alternança fent una versió, ibèrica i peculiar, del bicameralisme anglès. La Restauració es caracteritzava, doncs, per ésser un sistema constitucional híbrid, per donar vida a un Estat dual en què trets tradicionals – com l'ample i determinant poder del rei, amb el recolzament de l'Església i de l'Exèrcit – convivien amb aspectes més moderns com les significatives llibertats de culte i, des de 1881, d'associació, d'expressió etc. En aquest marc, les forces dinàstiques (liberals i conservadors) donaren vida a un sistema que, en nom de la «doble confiança» i de la recerca d'estabilitat política, passà a la història com el *turnisme* pel qual el partit en el poder guanyava les eleccions que convocava. Aquesta alternança, que exclouïa finalment el pronunciament militar com única via d'accés al poder, representava una correcció en la tradició moderada però no afectava als elements principals del sistema (rei, església, exèrcit i el nou subjecte representat per l'Administració, vertadera eina de penetració de l'estat en la societat espanyola).⁷

⁶ L'obra d'en A. Garrigou, *Le vote et la vertu. Comment les Français sont devenus électeurs*, Paris 1992 ofereix una ampla radiografia dels sistemes electorals francesos mentre que per a una història del sufragi universal a França vegeu P. Rosanvallon, *Le Sacre du citoyen du suffrage universel en France*, Gallimard, Paris 1992. Altrament la inestabilitat de la tercera república troba a l'esmentada producció d'en Zeev Sternhell un lloc preferent.

⁷ Sobre la Restauració vegeu els estudis continguts al llibre coordinat per J. Tusell i F. Portero, *Antonio Cánovas y el sistema político de la Restauración*, Biblioteca Nueva, Madrid 1998 i també els dos volums del congrés madrileny, sobre el centenari de l'assassinat de l'artífex de la Restauració, d'A. Bullón de Mendoza i L. Togados (coord.), *Cánovas y su época*, Veintiuno y Fundación Cánovas del Castillo,

Altrament, l'Itàlia de 1876 coneixia la 'revolució parlamentària' que portava al govern la *Sinistra* d'Agustí Depretis, després de quinze anys de governs de la *Destra*. La seva acció política està lligada a la instauració del *transformisme*, una pràctica començada en ocasió de les eleccions del 1882. Aleshores, l'ampliació del sufragi (del 2 al 7%) havia portat el polític de la *Sinistra* a fer participar a la seva coalició aquells homes de la *Destra* que n'haguessin acceptat el programa. Era una maniobra pensada per garantir el nou sistema davant el perill de l'obertura democràtica i també per cohesionar un front conservador i burgès que, no podent recolzar-se sobre el món catòlic moderat (a causa de la coneguda oposició del Papa al nou estat italià), n'havia de neutralitzar els sectors intransigents. En lloc d'un bipartidisme a l'anglesa, es creava una praxi d'un partit de poder que es perpetuarà formalment fins a l'ampliació del sufragi del 1919 (l'anterior de 1912 no canviava, de fet, les regles del joc): la coalició governamental convocava noves eleccions sempre a posteriori, després d'haver-se format. O dit d'una manera, el canvi de la direcció política del país no sortia per eleccions sinó que abans es decidia la coalició i després s'anava es feia votar la població que, normalment, confirmava el partit del govern, que fos nou o continués l'anterior. Aquesta praxi acabava per configurar una àrea de legitimitat sociopolítica dels governs molt limitada, a més engegava unes pràctiques poc ortodoxes a les hores de recórrer a les urnes, on les clienteleles i les corrupcions es generalitzaven.⁸

Els mecanismes del *torn* i del *transformisme*, després d'haver estat al centre d'una complexa i heterogènia reflexió historiogràfica, han tornat a interessar als especialistes els quals, especialment a l'última dècada, van plantejar la més àmplia crisi del parlamentarisme europeu en una perspectiva comparada. El cas italià i espanyol va ser objecte de l'atenció de professionals com Gabriele Ranzato, José Varela Ortega i Manuel Sánchez Cortina, entre els altres. L'historiador italià ha posat en dubte la validesa d'un suposat model meridional o mediterrani on incloure els dos països a causa del retard econòmic de l'estat espanyol respecte a l'italià, n'ha però trobat una similitud en el sistema compartit de clienteleles que desvirtuava el model de sistema liberaldemocràtic al qual les dues penínsules s'inspiraven.⁹ D'altra banda, Varela Ortega concorda amb Ranzato pel fet que el sistema espanyol, respecte a l'italià, no plantejava un intercanvi de favors administratius (corrupció) per vots, però li discrepa en les causes. No seria la pobresa de les possibilitats dels intercanvi a l'Espanya del Vuit-cents, o el seu inferior desenvolupament socioeconòmic, a diferenciar els sistemes electorals de les dues penín-

Madrid 1999. De gran utilitat és també l'obra directa per J. Fernández Sebastián i J.F. Fuentes, *Diccionario político y social del siglo XIX*, Alianza Editorial, Madrid 2002.

⁸ Sobre la història d'Itàlia del període la bibliografia més ajornada és la de F. Cammarano, *Storia politica dell'Italia liberale 1861-1901*, Laterza, Torino 1999 mentre per les interpretacions del transformisme és encara vàlida l'antologia d'estudis recollits per G. Carocci, *Il Trasformismo dall'unità ad oggi*, Unicopli, Milano 1992 i el volum d'història de la institució parlamentària curada per L. Violante dels anuals de l'editorial Einaudi (*Il Parlamento*, Einaudi, Torino 2002).

⁹ G. Ranzato, «La forja de la soberanía nacional: las elecciones en los sistemas liberales italianos y español», a J. Tussel (ed), *El sufragio universal, Ayer* 3 (1991), pp. 115-138 i el mateix assaig es troba, ajornat i ampliat, a *La difficile modernità*, Edizioni dell'Orso, Alessandria 1997, pp. 13-124.

sules, sinó una diferent visió del joc polític. La ponderació d'un massiu frau electoral és – per l'historiador espanyol – la clau d'explicació del problema. Per això, els polítics de la Restauració espanyola es caracteritzen per aconseguir el triomf electoral sense sumar vots reals: no estem davant d'una contractació, d'unes clienteleles que impliquen individus o col·lectius, sinó a una intervenció directa sobre el sistema.¹⁰ Altrament, Sánchez Cortina n'ha salvat una accepció més general del model defensant, si més no, la semblança entre *torn* i *transformisme*, pel fet que, a ambdues penínsules, les classes dirigents utilitzaren «un sistema doble d'integració/exclusió». Amb això intentaven aconseguir el suport dels moderats situats a la seva dreta i a la seva esquerra excloent-hi els extrems radicals, d'aquesta manera podia créixer l'àrea de legitimitat als respectius sistemes polítics.¹¹

En aquest marc de descrèdit dels sistemes parlamentaris, es desenvolupa una significativa reflexió, per part dels intel·lectuals professionals de l'àrea mediterrània, i que donava lloc a un ample debat institucional, força complex i articulat. Aquestes controvèrsies expressaven les profundes transformacions socials, polítiques i institucionals del període, i aleshores en representen una coherent explicació. Així doncs, en els anys vuitanta del segle XIX, es publicaren diferents textos que consolidaren un pensament i una cultura política conservadora d'oposició a la classe dirigent i que sobrevisqué a la seva època. Com ha evidenciat una densa historiografia,¹² aquest clima cultural té unes suggestions i relacions europees de profunda homogeneïtat i reflecteix exemplarment la discordança del pensament polític davant d'aquella època de transició i que es presentava com un passatge cap a una societat de massa i allò que comportava: un capgirament dels vells equilibris socials i polítics, l'ocàs de l'hegemonia de les velles classes dirigents d'origen rural, l'inevitable corrupció i falsificació dels processos que havien de forjar la classe política i, en definitiva, la crisi de l'Estat i de la seva autoritat.¹³

Des d'aquesta perspectiva ressaltem com els intel·lectuals professionals consignen les seves reflexions a les revistes emblemàtiques dels seus temps, entre les quals la francesa *Revue des deux mondes* era un referent ineludible. La *Revue* era el principal portaveu on es confrontaven els majors exponents del món de la cultura del període i feien que la revista esdevingués un laboratori de discussió teòrica de gran ressò. Eren considerats *maîtres à penser* intel·lectuals com Ernst Renan o Hippolyte Taine els quals, a l'endemà de la derrota de Sedan, començaren una anàlisi desencantada i profunda sobre

¹⁰ J. Varela Ortega, «De los orígenes de la democracia en España, 1845-1923», a S. Forner (coord), *Democracia, elecciones y modernización en Europa. Siglo XIX y XX*, Madrid, Cátedra, 1997, pp. 129-202, la referència a Ranzato es troba a pp. 144 i seg.

¹¹ M. Suárez Cortina, «Trasformismo i Turno: dos versiones latinas de la política liberal europea de la Belle Epoque», a S. Casmirri i M. Suárez Cortina, *La Europa del Sur en la época liberal. España, Italia y Portugal. Una perspectiva comparada*, Servicio de Publicaciones universitarias Universidad de Santander - Università di Cassino, Santander i Cassino 1998, p.242.

¹² De l'obra de Croce a la de Mosse, fins a les últimes aportacions d'en Charle, Mangoni, Casassas sobre el tema.

¹³ Vegeu també E. Cuomo, *Critica e crisi del parlamentarismo (1870-1890)*, Giappichelli, Torino 1996.

els orígens i els perquè d'aquesta desfeta: en aquest sentit s'han de llegir la *La réforme intellectuelle et moral de la France* de Renan i la monumental i incompleta *Origines de la France contemporaine* de Taine. Dues obres que representen l'iceberg d'una nombrosa producció de liberals i conservadors que també s'interrogaven sobre els mals de França, començant per la institució del sufragi universal, boc expiatori que catalitzava totes les angoixes i les repulsions de la desfeta gala.¹⁴ Aleshores, Renan i Taine compartien una visió gradual del procés històric, una confiança en la ciència com a instrument de govern, un comú desacord a la democràcia i al sufragi universal tal i com s'havia forjat a França després de 1848, la doctrina de l'*élitisme civilisateur* i el plantejament d'un sistema que compenetrés liberalisme i tradicionalisme.¹⁵ En aquest sentit cal tenir en compte que, amb les *Origines de la France*, Taine continuava una crítica començada ja a les seves obres anteriors i en particular a *Notes sur Paris. Vie et opinions de M. Frédéric-Thomas Graindorge*,¹⁶ sobre els costums de la seva època, la decadència de la modernitat i la mesquinesa del nou món burgès, als quals contraposava l'enyorança d'aquella societat aristocràtica desapareguda per la revolució francesa del 1789. Amb aquestes reflexions, contingudes a *Notes sur Paris*, Taine opinava indirectament al voltant de la societat del període sense intervenir directament com acostumava a fer Renan des del final dels anys cinquanta. La crisi de l'*année terrible* de 1870 conduïa Taine cap a un complex compromís polític que no amagava unes postures conservadores – i fins i tot reaccionàries, que igualment podien conviure amb altres de signe diferent –, que es sustentaven en el mètode científic i reivindicaven l'evolució lenta i gradual de la societat. *Les Origines de la France contemporaine* expressava clarament el desencís i la discordança del seu Autor amb els seus temps i reclamava, sobre tot, allò que representava element vertebrador d'una societat ben adreçada: les elits tradicionals. Aquesta convicció era el fruit de la percepció de la naixent societat moderna, democràtica i de massa, que es sentia com ingovernable. Per això calia – segons Taine – restituir el poder als grups de la noblesa i els notables per sortir de l'època de decadència en que havia entrat França amb la Revolució del 89. A més de les pàgines de les *Origines de la France*, hi beuran la quasi totalitat dels exponents de la psicologia col·lectiva, les teories dels quals tingueren un ressò enorme en tota la intel·lectualitat europea de les dues últimes dècades del XIX i inicis del XX. Els investigadors d'aquesta nova ciència social veien a les mul-

¹⁴ Per una visió del conjunt, juntament a P. Rosanvallon, *Le Sacre du citoyen*, op. cit., són útils instruments els estudis de M. Battini, *L'ordine della Gerarchia. I contributi reazionari alla crisi della democrazia in Francia 1789-1914*, Bollati Boringhieri, Torino 1995 i de J. Grondeux, *Histoires des idées politiques en France au XIXe siècle*, Éditions de la Découverte, Paris 1998.

¹⁵ Vegeu S. Lanaro, «Introduzione» a E. Renan, *Che cos'è una nazione*, Donzelli, Roma 1993, el prof. Lanaro, com també P. Rosanvallon, subratlla una aversió a la democràcia i al sufragi universal per ambdós autors que, per al nostre entendre, s'hauria de matisar com explica R. Pozzi quan dedica sendes pàgines en esbrinar la complexitat dels intel·lectuals francesos, i en particular de Hyppolite Taine (vegeu R. Pozzi, *Hyppolite Taine*, ob. cit., pp. 204 y seg.

¹⁶ *Notes sur Paris. Vie et opinions de M. Frédéric-Thomas Graindorge, docteur en philosophie de l'Université d'Iéna, principal associé commanditaire de la maison Graindorge et Co (huiles et porc salé à Cincinnati, Etats-Unis d'Amérique)*, recueillées et publiées par H. Taine, son exécuteur testamentaire, Hachette, Paris 1867.

tituds violentes i criminals de la revolució francesa (descrites per Taine), una fons d'inspiració per la metodologia i pels continguts de les seves recerques.¹⁷

Aquests referents ens permeten avaluar millor la mentalitat d'una època fortament influïda pel pes del Dret. De fet, la jurisprudència, aleshores la carrera d'estudis més cursada, representa un element cabdal per entendre la configuració de les coordenades culturals i mentals de les classes dirigents. Del món de les lleis sortí un ampli sector intel·lectual que desenvolupà un paper protagonisme en les distintes dinàmiques i formes que vertebraren els respectius projectes de constitució d'Estat nacional modern. En particular, en les últimes dècades del segle XIX, assumeixen un destacat protagonisme en la crítica al liberalisme doctrinari, i a la corresponent encarnació política parlamentària, juristes com Anatole Leroy Beaulieu, Adolf Prins, Emilie Laveleye, Frederic Le Play, Bluntschili, entre d'altres. Aquests juriconsults marcaven les pautes d'un debat que afectà decisivament el món de la cultura dels anys setanta i vuitanta. Al 1882, Laveleye publicava a la *Revue des deux mondes* un article on es preguntava sobre els límits del règim parlamentari i de la democràcia, recollint les suggestions de Tocqueville, mentre defensava una política exterior no agressiva en una època en que l'imperialisme s'estava imposant.¹⁸ Uns anys més tard publicava *Le gouvernement dans la démocratie*, la seva obra més coneguda sobre el govern parlamentari, la democràcia i el sufragi universal.¹⁹ Una vegada més, es feia deutor del Tocqueville i afirmava que el creixement del nombre de votants sacrificaria els interessos superiors del país en nom de les classes menys afortunades, fent-se ressò dels mateixos conceptes expressats per Edmond Scherer uns anys abans a la seva *La Démocratie et la France*.²⁰

En aquest context, destaquen les teories del belga Adolf Prins que obriren una esquadra dins del liberalisme doctrinari a nivell europeu. En 1884 publicava *La démocratie et le régime représentatif*²¹ on, en línia amb la interpretació de Taine sobre la història francesa contemporània, afirmava, de forma contundent, que la crisi del parlamentarisme fornía el mirall de la decadència de l'ordre social i polític sortit de la revolució de 1789. El seu fracàs és el testimoni del fracàs de les societats modernes, individualistes i atomitzades, incapaces de crear majories governamentals estables i de sortir del caos en què es desenvolupa la vida parlamentària. Prins deixa de banda qualsevol polèmica sobre el sufragi universal per posar en dubte la mateixa representació política que s'afirma amb la revolució francesa i l'inici del parlamentarisme. Aquest autor reivindicà, aleshores, el patrimoni històric de les democràcies comunals de l'edat mitjana quan els parlaments eren el mirall dels grans interessos socials de les corporacions ciutadanes. L'aposta del jurista belga era trobar, doncs, un *aggiornamento* d'aquests grups d'interessos que haurien hagut de substituir les institucions parlamentàries i convertir-se en mediadors amb les demandes i exigències democratitzadores de la naixent societat de massa.

¹⁷ D.Palano, *Il potere della moltitudine*, Vita e pensiero, Milano 2002.

¹⁸ E.Laveleye, «Le Régime Parlementaire i la Démocratie», *Revue des deux mondes*, 15-12-1882.

¹⁹ E.Laveleye, *Le gouvernement dans la démocratie*, Paris 1891.

²⁰ E. Scherer, *La Démocratie et la France*, Paris 1884.

²¹ A. Prins, *La démocratie et le régime représentatif*, Murquardt, Bruxelles 1884.

Aquesta obra tingué una gran repercussió dins el debat insitucional de final de segle. Com ens recorda Ettore Cuomo,²² es llegí i es cità a tota Europa, influint a la cultura política i jurídica de l'època i exercitant una gran influència en la orientació de la crítica al parlamentarisme cap a uns indrets diferents i més radicals.

Les reflexions desenganyades d'aquests autors representen una *Weltanschauung* compartida també per a molts intel·lectuals de l'àrea mediterrània. És emblemàtic el cas espanyol: el naixement d'un moviment polític regionalista a la meitat dels anys vuitanta del segle XIX que begué àmpliament d'aquestes fons. És el cas d'aquell grup heterogeni d'intel·lectuals i polítics del món barceloní i català que s'aplegà al voltant de la revista *La España Regional* (1886-1893). Els seus impulsors – entre els quals destacaven els juristes i historiadors Francesc Romani Puigdemolas, Josep Pella i Forgas, Josep Coroleu, i un dels economistes més preparats dels seus temps com Pere Estasén – connectaren aviat amb altres d'arreu de l'estat espanyol, en particular del País Basc, Navarra i Galícia. Agermanats per la crítica al centralisme i al parlamentarisme estatal, empararen una oberta descentralització en política, un marcat proteccionisme en economia, un retorn a la unitat catòlica d'Espanya i la defensa de les peculiaritats administratives regionals. En aquest marc, tant la crítica al parlamentarisme com al liberalisme doctrinari fou una constant. El director de la revista, Romani Puigdemolas (1830-1912), definia el parlamentarisme en el primer número de la revista «com incompatible amb el Regionalisme»;²³ però fou sobretot el jurisconsult Pella i Forgas qui prestà major atenció als canvis d'humor de l'opinió pública europea i difongué amb el seus escrits, sovint amb Josep Coroleu (1839-1895), no sols la reivindicació del llegat de l'antiga confederació catalana i aragonesa – com a exemple encara no igualat per cap país per a garantia de les llibertats públiques i dels drets individuals – sinó també les reflexions sobre el liberalisme doctrinari i en particular les crítiques al parlamentarisme.²⁴ L'advocat empordanès fou qui divulgà l'important estudi d'en Adolphe Prins des de les pàgines de *La España Regional* tot i reivindicant-ne les teories i les aplicacions en el regionalisme espanyol.²⁵

²² E. Cuomo, *La crisi del parlamentarismo*, ob. cit., p.122.

²³ Vegeu F. Romani Puigdemolas «Criterio de la revista», *La España Regional*, 1 (1886), pp.12-13. Per a la història de *La España Regional* es remet a l'estudi que vam fer Vegeu G. C. Cattini, *La modernització del liberalisme en el sud europeu a finals del segle XIX*. *La España Regional i la politització del discurs regeneracionista*, Universitat de Barcelona, Barcelona 2006, tesi doctoral inèdita i dirigida pel prof. Jordi Casassas i Ymbert, pp. 443-813. Informacions sobre aquest portaveu també en J. Casassas i Ymbert, *Entre Escil·la i Caribdis*, ob.cit., sobre tot a les pp. 292-301, J. Llorens i Vila, *La Unió Catalanista i els orígens del Catalanisme polític*, Publicacions de l'Abadia del Montserrat, Barcelona 1992; J. COLL I AMARGOS, *Narcís Verdaguer i Callis (1862-1918) i el Catalanisme possibilista*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia del Montserrat 1998; J. Pich i Mitjana, *El Centre Català. La primera associació política catalanista (1882-1894)*, Afers, Catarroja 2002.

²⁴ La reflexió sobre el nexa entre historiografia i catalanisme la vam desenvolupar a G.C.Cattini, *Historiografia i catalanisme. Josep Coroleu i Inglada (1839-1895)*, Afers, Catarroja 2007 i «La costruzione del discorso nazionalista catalano alla fine dell'Ottocento: il paradigma storico-giuridico», *Spagna contemporanea*, 31 (2007), pp.35-52.

²⁵ Vegeu J. Pella i Forgas, «El sistema parlamentario, la democracia, las clases y los gremios», *La España Regional*, 29 (1888), pp. 1-11 i 30 (1888), pp. 101-112. Amb tots els matisos i les diferències, ens

Aquesta polèmica contra el liberalisme doctrinari i el parlamentarisme, que començà entre els anys setanta i vuitanta, era igualment compartida en un rerefons comú a l'àrea llatina, com ho evidencia el cas de la revista italiana *La Nuova Antologia*.

El seu director i impulsor Francesco Protonotari (1830-1888) aconseguí que la publicació esdevingués aviat un dels més importants referents de la cultura italiana del període.²⁶ En aquest marc de crítica al liberalisme doctrinari, s'ha d'esmentar l'obra de Ruggiero Bonghi (1826-1895),²⁷ qui fou un dels redactors més importants de la revista i reconegut home liberal moderat de la *Destra*, ministre i parlamentari en nombroses legislatures. Amb els anys vuitanta, Bonghi madurà una severa crítica a la degeneració del parlamentarisme italià perpetrada per l'obra de govern de la *Sinistra*

Aquesta situació motivà estudis de gran ressò com el de Pasquale Turriello *Governo e governati in Italia* (1882)²⁸ on s'enfocà l'interès del debat cultural sobre la unificació com a producte d'una minoria en un país mancat de «disciplina» i «virilitat». Per enfortir l'esperit italià, segons Turriello, es necessitava un Estat orgànic, i fortament centralitzat, que desenvolupés una cultura nacionalmilitar i que posés fi al parlamentarisme i al model constitucional italià. També el jove jurista Gaetano Mosca plantejava, a la seva primera obra *Teorica dei governi e governo parlamentare* (1883),²⁹ la voluntat de debellar el règim parlamentari en nom d'una valorització de la monarquia i del senat, els membres dels quals haurien de ser escollits d'entre un cos de funcionaris independents del nomenament reial i de les eleccions populars. En la *Teorica*, Mosca ressaltà la natura il·lusòria de la sobirania popular i de la representació de les grans majories, sotmeses a les minories organitzades.³⁰

Aquests estudis, juntament al de Prins sobre la democràcia i el règim parlamentari i altres, motivaren que, el juny de 1884 i des de *La Nuova Antologia*, Ruggiero Bonghi reflexionés sobre la situació de la decadència parlamentària. I ho va fer d'una manera inèdita respecte a tot el seu recorregut que, si bé moderat, mai havia sortit del marc legal de l'estat italià. A l'actualitat, afirma el prohoms de la Destra italiana, hi ha una falta de confiança enorme: d'una banda el moviment democràtic vol anar més allà, de l'altra els sentiments conservadors el rebutgen. El Bonghi reflexionà llavors sobre la natura de la delegació parlamentària, fruit d'unes eleccions que no poden donar, per la seva essència, una vertadera representació del país i que, altrament, el desacrediten. Aleshores el

sembla correcte afirmar que tant els redactors de *La España Regional* com els qui convocaren l'Assemblea que redactà les famoses Bases de Manresa (1892), compartissin aquest mateix horitzó d'ajornament de les històriques llibertats medievals i d'una profunda reforma del parlamentarisme de l'estat espanyol.

²⁶ L'estudi de referència sobre *La Nuova Antologia* és el de R. Ricciarda, *La Nuova Antologia 1866-1915*, Liviana editrice, Padova 1980.

²⁷ Vegeu la més ajornada bibliografia sobre Bonghi a l'assaig de N. del Corno, «Ruggiero Bonghi politico: il giudizio della storiografia», *Il pensiero politico*, 3 (2002), pp.451-469, i del mateix autor es recomana l'article «La Spagna nelle rassegne politiche di Ruggiero Bonghi sulla *Nuova Antologia*(1866-1874)», *Spagna contemporanea*, 19 (2001), pp.47-68.

²⁸ P. Turriello, *Governo e governati in Italia*, Einaudi, Torino 1980 (1a 1882)

²⁹ G. Mosca, *Teorica dei governi e governo parlamentare*, Utet, Torino 1982 (1a 1883)

³⁰ El concepte de minoria organitzada, o millor el de 'classe política' serà exposat i desenvolupat a la seva obra més coneguda *Elementi di scienza politica* (1896).

model representatiu en el qual s'inspira el prohóm de la *Destra* és el de les corporacions, on tots els seus membres tenien clar quin era l'interès col·lectiu. Bonghi acaba remarcant com el curs dels esdeveniments històrics hagi produït règims parlamentaris a tota Europa, menys Alemanya, i amb aquest el nou producte de les classes polítiques que, a l'estil lombrosià, són qualificades com a «ordes vagabundes, ansioses de prendre el poder», «necessitades d'adular i ésser adulades».³¹

Per vies diferents, la crítica al parlamentarisme i al liberalisme doctrinari esdevenia aleshores un tema comú en tots el grups intel·lectuals europeus. L'exemple italià i espanyol tenen la seva validesa i suggestió perquè expressen una percepció semblant de la decadència dels respectius sistemes políticoadministratius. En aquest sentit, si és lícit parlar d'un model mediterrani o llatí en el procés de construcció de l'Estat nacional, hom obliga però a considerar les seves pautes en un marc d'abast europeu. Aleshores queda palesa la percepció difosa per les elits intel·lectuals d'estar vivint un moment de grans mutacions que, donant-se a tota Europa, semblava comportar un capgirament de tots els vells equilibris socials i l'ocàs de tot un món. La crisi política de la fi del Vuitcents donava pas a una incerta modernitat i era la premissa cap a la deriva de la ingovernabilitat dels vells Estats nacionals heretats del liberalisme clàssic.³²

Universitat de Barcelona

³¹ R. Bonghi, «Una questione grossa. La decadenza del sistema parlamentare», *La Nuova Antologia*, 11 (1884).

³² G. Sadurn Bordon, *La crisi politica della modernità*, Laterza, Torino 2002.